พุทธนิติกับการจัดการศาสนสมบัติของวัดในสังคมไทยร่วมสมัย

Buddhist Jurisprudence and the Management of Religious Property of Temples in Contemporary Thai Society

พระมหาวิทยา ธีรนิติ[1],
พระมหาสุทธิดล จิตฺตปญฺโญ[2] และ พระครูปลัดนัฐพงศ์ ขนฺติสมฺปนฺโน[3]
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น[1,2,3]
PhramahaWittaya Theeraniti[1],
Phramahasuttidon Jittapanyo[2] and Phrakhrupalad Nuttapong Khantisampanno[3]
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus[1,2,3]
Corresponding Author, Email: wittayakhomrang@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่อง “พุทธนิติกับการจัดการศาสนสมบัติของวัดในสังคมไทยร่วมสมัย” มุ่งศึกษาหลักพุทธนิติและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศาสนสมบัติของวัด วิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคในการบริหารจัดการทรัพย์สินของวัดในด้านกฎหมาย การบริหาร และความโปร่งใส พร้อมทั้งเสนอแนวทางการพัฒนาการจัดการศาสนสมบัติของวัดให้สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมและหลักธรรมาภิบาล วัดในประเทศไทยมีฐานะเป็นนิติบุคคลตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 จึงมีสิทธิและหน้าที่ในการดูแลรักษาและบริหารจัดการศาสนสมบัติของวัด อย่างไรก็ตาม การบริหารจัดการดังกล่าวยังเผชิญปัญหาสำคัญ ได้แก่ ความไม่ชัดเจนของข้อกฎหมาย การขาดระบบควบคุมตรวจสอบที่มีประสิทธิภาพ และผู้รับผิดชอบขาดความรู้ด้านการบริหารจัดการ ส่งผลให้เกิดความเสี่ยงต่อความไม่โปร่งใสและลดประสิทธิภาพในการจัดการศาสนสมบัติ

การพัฒนาการจัดการศาสนสมบัติของวัดจึงควรบูรณาการหลักพุทธนิติที่เน้นคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และความรับผิดชอบ เข้ากับหลักธรรมาภิบาล ได้แก่ หลักนิติธรรม ความโปร่งใส การตรวจสอบได้ และการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้การจัดการศาสนสมบัติเป็นระบบ มีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของผู้ถวายทรัพย์ แนวทางดังกล่าวไม่เพียงช่วยยกระดับประสิทธิภาพการบริหารจัดการทรัพย์สินของวัด แต่ยังส่งเสริมภาพลักษณ์ของวัด และเสริมสร้างความศรัทธาและความไว้วางใจของสังคมต่อพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน ทั้งนี้ บทความเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมร่วมกับหลักธรรมาภิบาลในการจัดการศาสนสมบัติของวัดในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย

คำสำคัญ: พุทธนิติ; ศาสนสมบัติของวัด; ธรรมาภิบาล

* ได้รับบทความ: 27 ตุลาคม 2568; แก้ไขบทความ: 1 มีนาคม 2569; ตอบรับตีพิมพ์: 25 มีนาคม 2569
Received: 27 October 2025; Revised: 1 March 2026; Accepted: 25 March 2026 *pp.600-612*

Abstract

This academic article, entitled “Buddhist Jurisprudence and the Management of Temple Property in Contemporary Thai Society,” examines the principles of Buddhist jurisprudence and relevant laws governing temple property management, analyzes the major problems and obstacles in the administration of temple assets in terms of legal provisions, management practices, and transparency, and proposes guidelines for improving temple property management in accordance with Buddhist principles and good governance. Temples in Thailand are recognized as juristic persons under the Sangha Act B.E. 2505 (1962), and thus hold the legal rights and responsibilities to preserve and manage temple property. Nevertheless, the administration of temple assets continues to encounter significant challenges, particularly legal ambiguities, inadequate systems of control and accountability, and insufficient administrative knowledge among those responsible for managing temple property. These limitations contribute to risks related to transparency and reduce the overall efficiency of temple property administration.

Effective development of temple property management should integrate the principles of Buddhist jurisprudence, which emphasize morality, honesty, and responsibility, with the principles of good governance, including the rule of law, transparency, accountability, and community participation. Such integration can enhance the systematic and efficient management of temple property while ensuring consistency with the intentions of donors. This approach not only improves the effectiveness of temple asset administration but also strengthens the image of temples and promotes sustainable public trust and confidence in Buddhism. The article also offers new knowledge on the application of Buddhist principles in conjunction with good governance to the management of temple property in the context of contemporary Thai society.

Keywords: Buddhist Jurisprudence; Temple Property; Good Governance

บทนำ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 7 และมาตรา 67 ได้กำหนดทิศทางสำคัญให้รัฐมีหน้าที่อุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสถาบันหลักที่หยั่งรากลึกในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน โดยมุ่งส่งเสริมการพัฒนาจิตใจและปัญญาของประชาชน ควบคู่กับการมีกลไกในการป้องกันการบ่อนทำลายพระพุทธศาสนาในทุกรูปแบบในทางกฎหมาย ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 72 กำหนดให้วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล และมีสิทธิหน้าที่ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ส่งผลให้วัดมิได้มีบทบาทเพียงเป็นสถานที่พำนักของพระสงฆ์หรือประกอบศาสนกิจเท่านั้น หากยังเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของประชาชนตั้งแต่เกิดจนตาย ทั้งในฐานะแหล่งเรียนรู้ ศูนย์รวมจิตใจ และพื้นที่สาธารณะของสังคมไทย

อย่างไรก็ตาม ภายใต้บริบทที่วัดได้รับทรัพยากรจากศรัทธาของพุทธศาสนิกชนในรูปของเงินบริจาคและทรัพย์สินประเภทต่าง ๆ การจัดการศาสนสมบัติของวัดยังคงเผชิญข้อท้าทายสำคัญด้านความโปร่งใส ความเป็นระบบ และประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ เนื่องจากยังขาดกลไกการควบคุม ตรวจสอบ และติดตามที่เพียงพอ อันนำไปสู่ปัญหาการใช้ทรัพย์สินผิดประเภท หรือไม่สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของผู้บริจาค นอกจากนี้ ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งคือ ช่องว่างของกฎหมายและระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพย์สินของวัด ซึ่งยังไม่ชัดเจนและไม่ครอบคลุมเพียงพอ แม้ว่าพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 จะเป็นกฎหมายหลักในการกำกับดูแลกิจการของวัด แต่ในทางปฏิบัติกลับยังขาดรายละเอียดที่ชัดเจนเกี่ยวกับการบริหารเงินบริจาค เงินอุดหนุน ตลอดจนสินทรัพย์ถาวรหรือทรัพย์สินที่เกิดขึ้นใหม่จากการบริจาค ส่งผลให้เกิดความคลุมเครือในการตีความและการบังคับใช้กฎหมาย

ยิ่งไปกว่านั้น วัดจำนวนมากยังไม่มีมาตรฐานกลางในการบันทึกรายรับ–รายจ่าย การจัดทำบัญชี และการกำหนดสัดส่วนการใช้จ่ายอย่างเหมาะสม ขณะที่ภาครัฐเองก็มีข้อจำกัดทั้งด้านบุคลากร งบประมาณ และเทคโนโลยีในการเข้าถึงข้อมูลทางการเงินของวัดที่มีอยู่เป็นจำนวนมากทั่วประเทศ ทำให้การกำกับดูแลตามหลักกฎหมายเป็นไปได้อย่างจำกัด ประกอบกับโครงสร้างการบริหารจัดการภายในวัดที่มีลักษณะรวมศูนย์อำนาจอยู่ที่เจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัด ซึ่งส่วนใหญ่มาจากการแต่งตั้งและดำรงตำแหน่งเป็นระยะเวลานาน จึงอาจทำให้การตัดสินใจในเรื่องสำคัญขาดการมีส่วนร่วมจากชุมชนหรือคนรุ่นใหม่อย่างแท้จริง

ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาระบบการจัดการศาสนสมบัติของวัดจึงจำเป็นต้องอาศัยการปรับปรุงกฎหมาย ระเบียบ และแนวปฏิบัติให้มีความทันสมัย ชัดเจน และตรวจสอบได้มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการกำหนดมาตรฐานการรายงานข้อมูลประจำปี การพัฒนาระบบบัญชีที่เป็นมาตรฐานเดียวกัน และการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการบริหารจัดการข้อมูลเพื่อเสริมสร้างความเชื่อมั่นแก่สาธารณชนและผู้บริจาค ในขณะเดียวกัน การนำแนวคิดพุทธนิติศาสตร์มาเป็นกรอบในการพัฒนาระบบบริหารจัดการ

ศาสนสมบัติของวัด จะช่วยสร้างดุลยภาพระหว่างหลักนิติธรรมตามกฎหมายบ้านเมืองกับหลักศีลธรรมตามแนวพุทธธรรม โดยมีหลักธรรมาภิบาลเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อน อันจะนำไปสู่การปฏิรูปการจัดการศาสนสมบัติของวัดให้เหมาะสมกับบริบทสังคมไทยร่วมสมัย และเสริมสร้างความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในระยะยาว

วิวัฒนาการและวิกฤตการณ์บริหารจัดการศาสนสมบัติในบริบทสังคมไทย

ปัญหาการบริหารจัดการศาสนสมบัติของวัดไทยเป็นประเด็นที่มีความซับซ้อนและสั่งสมมาอย่างยาวนาน หากพิจารณาในเชิงประวัติศาสตร์และโครงสร้าง จะพบว่ามีจุดเปลี่ยนสำคัญที่ส่งผลต่อระบบการเงินและการจัดการทรัพย์สินของวัดอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่รัฐได้ลดบทบาทการอุดหนุนค่าใช้จ่ายทางศาสนา ส่งผลให้วัดต้องปรับตัวสู่การพึ่งพาตนเองมากขึ้นผ่านการนำทรัพย์สินที่มีอยู่ เช่น ที่ดินและผลประโยชน์ของวัด มาใช้เป็นฐานในการสร้างรายได้ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนับเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราเข้ามามีอิทธิพลต่อสถาบันสงฆ์อย่างเด่นชัด

ในระยะแรก การดูแลศาสนสมบัติของวัดมีลักษณะเป็นระบบและมีความเข้มแข็งค่อนข้างมาก เนื่องจากรัฐเข้ามามีบทบาทกำกับดูแลอย่างใกล้ชิด ผ่านกลไกของกระทรวงธรรมการ ทั้งในด้านการควบคุมการเก็บรักษาทรัพย์สิน การอนุมัติการสั่งจ่ายเงินผลประโยชน์ และการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่เพื่อตรวจสอบบัญชี นอกจากนี้ ยังมีการพัฒนาระบบ “มรรคนายก” ขึ้นเพื่อเสริมประสิทธิภาพในการบริหารและลดช่องว่างด้านความโปร่งใส โดยมรรคนายกมีหน้าที่จัดทำบัญชีรายรับ–รายจ่ายและรายงานต่อรัฐเป็นประจำทุกปี ระบบดังกล่าวจึงทำหน้าที่เป็นกลไกตรวจสอบถ่วงดุลระหว่างเจ้าอาวาส มรรคนายก และหน่วยงานของรัฐได้อย่างมีประสิทธิผล (กฤติน จันทร์สนธิมา, 2557)

อย่างไรก็ตาม ภายหลังการบังคับใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 โครงสร้างการบริหารจัดการศาสนสมบัติได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญ โดยรัฐลดบทบาทจากผู้ควบคุมโดยตรงเหลือเพียงผู้กำกับในเชิงนโยบายและให้คำแนะนำตามกรอบของกฎหมายและกฎกระทรวง ส่งผลให้อำนาจในการบริหารจัดการศาสนสมบัติถูกถ่ายโอนและรวมศูนย์ไว้ที่เจ้าอาวาสของแต่ละวัดเป็นหลัก แม้เจตนารมณ์ของกฎหมายจะมุ่งให้วัดมีความคล่องตัวและมีอิสระในการบริหารมากขึ้น แต่ในทางปฏิบัติกลับก่อให้เกิดความเสี่ยงเชิงโครงสร้าง เนื่องจากจำนวนวัดที่กระจายอยู่ทั่วประเทศมีเป็นจำนวนมาก จนองค์กรปกครองคณะสงฆ์และหน่วยงานของรัฐไม่สามารถกำกับดูแลได้อย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ

วิกฤตความโปร่งใสในการจัดการศาสนสมบัติในสังคมไทยร่วมสมัยจึงมิได้เกิดจากปัญหาเฉพาะตัวบุคคลเท่านั้น หากแต่เป็นผลจากความอ่อนแอของระบบตรวจสอบถ่วงดุลที่เคยมีอยู่ในอดีตแต่ได้ลดบทบาทลงไป ขณะเดียวกัน ภารกิจของเจ้าอาวาสในปัจจุบันกลับมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ทั้งในด้านการก่อสร้าง การบริหารเงินอุดหนุนจากภาครัฐ และการจัดการเงินบริจาคจากสาธารณชนจำนวนมาก

เมื่อประกอบกับข้อจำกัดด้านความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกฎหมาย ระเบียบ และแนวปฏิบัติทางการเงินสมัยใหม่ของพระสงฆ์บางส่วน จึงทำให้การบริหารจัดการศาสนสมบัติขาดหลักธรรมาภิบาลและไม่สามารถเปิดเผยข้อมูลต่อสาธารณะได้อย่างเป็นระบบ อันนำไปสู่ปัญหาการทุจริต การใช้ทรัพย์สินผิดวัตถุประสงค์ และความเสื่อมศรัทธาของประชาชนที่ปรากฏเป็นข่าวอยู่บ่อยครั้ง

ดังนั้น การวิเคราะห์ปัญหาการจัดการศาสนสมบัติของวัดในปัจจุบันจำเป็นต้องพิจารณาย้อนกลับไปยังพัฒนาการของระบบกำกับดูแลที่เปลี่ยนผ่านจากการควบคุมโดยรัฐไปสู่การพึ่งพาตัวบุคคลเป็นสำคัญ หากปราศจากการเสริมสร้างหลักพุทธนิติ หลักนิติธรรม และหลักธรรมาภิบาลให้เป็นฐานของการบริหารจัดการอย่างจริงจัง ระบบการจัดการศาสนสมบัติของวัดไทยย่อมยากที่จะรับมือกับความท้าทายของสังคมร่วมสมัยได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

ศาสนสมบัติของวัด : รูปแบบและการจัดการ

ศาสนสมบัติของวัดในมิติทางนิติศาสตร์และพุทธศาสตร์ มิได้หมายถึงเพียงทรัพย์สินที่เป็นวัตถุซึ่งอยู่ในความครอบครองของวัดใดวัดหนึ่งเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงทรัพย์สินของวัดร้างและศาสนสถานที่เกี่ยวเนื่องกับการดำรงอยู่ของพระภิกษุสงฆ์และนักบวชด้วย ในความหมายเชิงลึก ศาสนสมบัติถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของพระพุทธศาสนา ซึ่งพุทธศาสนิกชนทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ต่างมีสถานะเป็นเจ้าของร่วมกันในเชิงจิตวิญญาณ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ในการทำนุบำรุง สืบทอด และคุ้มครองพระศาสนา ตลอดจนเป็นประโยชน์ต่อสาธารณชนในฐานะพื้นที่สาธารณะทางศาสนาและวัฒนธรรม เพื่อให้การบริหารจัดการศาสนสมบัติเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถจำแนกศาสนสมบัติของวัดออกเป็นประเภทหลักตามลักษณะทางกายภาพและวัตถุประสงค์การใช้ประโยชน์ได้ 4 ประการ ดังนี้

ประการแรก ศาสนสมบัติประเภทอสังหาริมทรัพย์และที่ดิน ได้แก่ ที่ตั้งวัดซึ่งเป็นพื้นที่หลักสำหรับประกอบศาสนกิจ และ “ที่ธรณีสงฆ์” ซึ่งเป็นที่ดินของวัดที่อาจใช้เพื่อสาธารณประโยชน์หรือจัดหาผลประโยชน์เพื่อนำมาทำนุบำรุงวัด รวมทั้ง “ที่กัลปนา” อันเป็นที่ดินหรือทรัพย์ที่มีผู้ยกผลประโยชน์ให้แก่วัดตามเจตนาแห่งการอุทิศ

ประการที่สอง ศาสนสมบัติประเภทอาคารและถาวรวัตถุ ได้แก่ ศาสนสถานและสิ่งปลูกสร้างที่มีคุณค่าทั้งในเชิงศาสนา สถาปัตยกรรม และวัฒนธรรม เช่น พระอุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ และกุฏิ ซึ่งทำหน้าที่ทั้งเป็นสถานที่ประกอบศาสนพิธี ที่พำนักของพระสงฆ์ และพื้นที่รองรับกิจกรรมของพุทธศาสนิกชน

ประการที่สาม ศาสนสมบัติประเภทสังหาริมทรัพย์และงบประมาณ ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการบริหารจัดการวัดในบริบทปัจจุบัน โดยอาจแบ่งออกเป็น 2 ส่วนสำคัญ ได้แก่ (1) เงินอุดหนุนจากรัฐ ซึ่งเป็นงบประมาณที่ภาครัฐจัดสรรเพื่อสนับสนุนกิจการคณะสงฆ์ เช่น การศึกษาพระปริยัติธรรม

การก่อสร้าง และการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน และ (2) เงินทำบุญบริจาค ซึ่งเป็นทรัพย์ที่เกิดจากศรัทธาของประชาชนในโอกาสต่าง ๆ เช่น กฐิน ผ้าป่า หรือการบริจาคเฉพาะวัตถุประสงค์ อาทิ การจัดซื้อที่ดิน การก่อสร้าง และการถวายทรัพย์สินมีค่า

ประการที่สี่ ศาสนสมบัติกลาง หมายถึง ทรัพย์สินที่มีผู้บริจาคไว้เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของพระศาสนา หรือทรัพย์สินของวัดที่ถูกยุบเลิกไปตามกฎหมาย ซึ่งต้องตกเป็นสมบัติกลางและอยู่ภายใต้การดูแลขององค์กรส่วนกลางตามกรอบกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

กล่าวโดยสรุป ศาสนสมบัติของวัดมีลักษณะเป็น “ทรัพย์สินทางความเชื่อ” ที่แปรสภาพเป็นทุนทางกายภาพและทุนทรัพย์ เพื่อใช้เป็นฐานในการขับเคลื่อนภารกิจทางศาสนา การจำแนกประเภทศาสนสมบัติอย่างชัดเจนจึงมิได้มีความสำคัญเพียงในเชิงการบัญชีหรือการรายงานผลเท่านั้น หากยังเป็นกลไกสำคัญในการสร้างระบบตรวจสอบตามหลักพุทธนิติและธรรมาภิบาล เพื่อให้การใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินทุกประเภทเป็นไปอย่างถูกต้องตามเจตนารมณ์ของผู้บริจาค โปร่งใส ตรวจสอบได้ และก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน

พุทธนิติ : ทรัพย์และทรัพย์สินตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

ในการบริหารจัดการศาสนสมบัติ ความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของคำว่า “ทรัพย์” และ “ทรัพย์สิน” นับเป็นพื้นฐานสำคัญของการวิเคราะห์ทั้งในทางกฎหมายและทางพุทธศาสตร์ โดยประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 137 และมาตรา 138 ได้วางหลักไว้ว่า “ทรัพย์” หมายถึง วัตถุมีรูปร่างซึ่งอาจสัมผัสได้ ส่วน “ทรัพย์สิน” มีความหมายกว้างกว่า โดยครอบคลุมทั้งทรัพย์และวัตถุที่ไม่มีรูปร่างแต่มีราคาและอาจถือเอาได้ เช่น สิทธิและประโยชน์ในทางกฎหมายบางประการ (พระอุดมสิทธินายก และคณะ, 2560) แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่ากฎหมายให้ความสำคัญกับมูลค่า สิทธิ และความสามารถในการถือครองหรือจัดการทรัพย์เป็นสำคัญ

อย่างไรก็ดี ในทางนิติศาสตร์ยังมีข้อถกเถียงเกี่ยวกับคุณสมบัติของความเป็นทรัพย์อยู่พอสมควร โดยนักกฎหมายบางแนวคิดเห็นว่า สิ่งที่จะถือเป็นทรัพย์ได้ต้องสามารถประเมินราคาและอยู่ในความครอบครองได้ ดังนั้น สิ่งที่แม้มีรูปร่างแต่ไม่อาจประเมินค่าในทางทรัพย์สิน เช่น ร่างกายมนุษย์ที่ยังมีชีวิตย่อมไม่ถือเป็นทรัพย์ในทางกฎหมาย ขณะที่อีกแนวคิดหนึ่งมองว่าการแยกนิยามระหว่าง “ทรัพย์” และ “ทรัพย์สิน” มีนัยเพื่อเปิดพื้นที่ในการทำความเข้าใจสิ่งที่อาจอยู่นอกระบบพาณิชย์หรือไม่อาจถือครองได้โดยตรง แต่ยังคงมีสถานะเชิงนิติสัมพันธ์ในบางลักษณะ

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับแนวคิดทางพุทธปรัชญา คำว่า “ทรัพย์” หรือ “สมบัติ” มีความหมายลึกซึ้งกว่ามิติทางวัตถุและมูลค่าทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ ในพระพุทธศาสนา ทรัพย์อาจจำแนกได้เป็น 2 ระดับสำคัญ ได้แก่ “ทรัพย์ภายนอก” ซึ่งหมายถึงเงินตรา วัตถุสิ่งของ และอสังหาริมทรัพย์ที่ใช้เพื่อ

การดำรงชีวิต และ “อริยทรัพย์” ซึ่งเป็นทรัพย์ภายในในเชิงนามธรรม เช่น ศรัทธา ศีล หิริ โอตตัปปะ ปัญญา และความสันโดษ อันเป็นทรัพย์อันประเสริฐที่มีคุณค่าสูงสุดในทางธรรม ความแตกต่างสำคัญจึงอยู่ที่ว่า กฎหมายมุ่งจัดระเบียบสิทธิ ความเป็นเจ้าของ และการใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินที่ประเมินมูลค่าได้ ขณะที่พุทธศาสนาเน้นให้เห็นคุณค่าของทรัพย์ในฐานะเครื่องเกื้อกูลต่อการพัฒนาชีวิตและสังคม โดยเฉพาะศาสนสมบัติของวัดซึ่งมิใช่เพียงทรัพย์สินในทางวัตถุ หากแต่เป็นทรัพย์ส่วนรวมของพระศาสนาที่สัมพันธ์กับศรัทธาของสาธารณชน (กฤติน จันทร์สนธิมา, 2560)

ในมิติของการกำกับดูแล พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ได้จำแนกการจัดการศาสนสมบัติออกเป็น 2 ส่วนอย่างชัดเจน ได้แก่ “ศาสนสมบัติกลาง” และ “ศาสนสมบัติของวัด” โดยศาสนสมบัติกลางเป็นทรัพย์สินของพระศาสนาที่มิได้เป็นของวัดใดวัดหนึ่ง และกฎหมายกำหนดให้อยู่ในความดูแลของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ซึ่งมีฐานะเป็นผู้ดูแลตามกฎหมาย เพื่อทำหน้าที่อุปถัมภ์ คุ้มครอง และพัฒนาศาสนสถานในภาพรวม ส่วนศาสนสมบัติของวัดเป็นทรัพย์สินที่อยู่ในความดูแลของวัดแต่ละแห่ง โดยให้วัดบริหารจัดการตามวิธีการและหลักเกณฑ์ที่กำหนดในกฎกระทรวง (สมศรี แก้วกิตติ และคณะ, 2561)

ประเด็นสำคัญเชิงวิเคราะห์อยู่ที่การแบ่งแยกอำนาจหน้าที่ดังกล่าว ซึ่งสะท้อนลักษณะของการแยกภารกิจเชิงหน้าที่ระหว่างหน่วยงานของรัฐกับองค์กรทางศาสนา กล่าวคือ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติไม่มีอำนาจเข้าไปบริหารทรัพย์สินภายในของวัดแต่ละแห่งโดยตรง แต่ทำหน้าที่ในฐานะผู้กำกับดูแลและให้คำแนะนำผ่านการกำหนดแบบทะเบียนบัญชี สัญญา และแนวปฏิบัติที่เกี่ยวข้อง ขณะที่เจ้าอาวาสในฐานะผู้ปกครองวัดและผู้รับผิดชอบโดยตรง มีอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับการบริหารศาสนสมบัติภายในวัดตามที่กฎหมายและกฎกระทรวงกำหนด (กฎกระทรวง การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด พ.ศ. 2564)

ด้วยเหตุนี้ ปัญหาความโปร่งใสในการจัดการศาสนสมบัติที่ปรากฏในสังคมร่วมสมัยจึงมักเกิดขึ้นจาก “รอยต่อ” ของอำนาจหน้าที่ระหว่างการกำกับดูแลเชิงระบบกับการปฏิบัติในระดับวัด กล่าวคือ แม้กฎหมายจะให้อำนาจวัดบริหารจัดการทรัพย์สินของตนเอง แต่การจัดทำบัญชี การรายงานผล และการเปิดเผยข้อมูลกลับยังขึ้นอยู่กับความรู้ ความสามารถ และจริยธรรมของผู้บริหารวัดเป็นสำคัญ หากขาดการบูรณาการระหว่างมิติของ “ทรัพย์ทางโลก” ซึ่งเน้นความถูกต้องตามระบบบัญชีและกฎหมาย กับ “อริยทรัพย์ทางธรรม” ซึ่งเน้นความซื่อสัตย์ ความละอายต่อบาป และการคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม การจัดการศาสนสมบัติย่อมเสี่ยงต่อการขาดธรรมาภิบาลและนำไปสู่วิกฤตศรัทธาในสังคมได้

ดังนั้น การทำความเข้าใจความหมายของทรัพย์ทั้งในมิติทางกฎหมายและทางพุทธศาสนา ตลอดจนการกำหนดอำนาจหน้าที่ของผู้เกี่ยวข้องให้ชัดเจน จึงเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาระบบบริหารจัดการศาสนสมบัติของวัดให้มีความโปร่งใส เป็นธรรม และสอดคล้องกับทั้งหลักนิติธรรมและหลักพุทธนิติ อันจะนำไปสู่การคุ้มครองทรัพย์สินของพระศาสนาและการธำรงรักษาศรัทธาของสังคมไว้อย่างยั่งยืน

หลักกฎหมายกับการจัดการทรัพย์สินของวัด

หลักกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพย์สินของวัดมิได้สะท้อนเพียงอำนาจหน้าที่ตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเท่านั้น หากยังสะท้อนความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างรัฐ ศาสนา และชุมชน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในฐานะองค์กรทางศาสนาที่มีสถานะเป็นนิติบุคคลตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 และที่แก้ไขเพิ่มเติม สถานะดังกล่าวส่งผลให้วัดสามารถถือครองทรัพย์สินและดำเนินกิจการเพื่อประโยชน์ทางศาสนาและสาธารณประโยชน์ได้อย่างชอบด้วยกฎหมาย โดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้แทนวัดในการบริหารจัดการทรัพย์สินและกิจการต่าง ๆ ภายใต้กรอบกฎหมาย ระเบียบของคณะสงฆ์ และความร่วมมือจากชุมชน

ในมิติของกฎหมายคณะสงฆ์ วัดและสำนักสงฆ์ต่างมีศาสนสมบัติเป็นของตนเอง ไม่ว่าจะอยู่ในรูปของที่ดิน ที่ธรณีสงฆ์ ที่กัลปนา หรือทรัพย์สินอื่นที่เกี่ยวเนื่องกับการดำรงอยู่ของวัด กฎหมายได้กำหนดมาตรการคุ้มครองทรัพย์สินเหล่านี้ไว้อย่างเข้มงวด เพื่อรักษาทรัพย์สินของพระศาสนาให้คงอยู่เพื่อประโยชน์ส่วนรวม มิให้ถูกโอน จำหน่าย หรือสูญเสียไปโดยมิชอบ ทั้งนี้ การจัดการศาสนสมบัติของวัดต้องดำเนินไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดไว้ในกฎหมาย กฎกระทรวง และระเบียบของมหาเถรสมาคมอย่างเคร่งครัด

สาระสำคัญประการหนึ่งของการบริหารจัดการทรัพย์สินวัด คือ การจัดทำทะเบียนทรัพย์สิน การบันทึกบัญชีรายรับ–รายจ่าย และการสรุปงบประมาณประจำปี เพื่อให้เกิดหลักฐานทางการเงินที่ชัดเจนและสามารถตรวจสอบได้ เจ้าอาวาสจึงมีหน้าที่แต่งตั้งไวยาวัจกรหรือผู้จัดประโยชน์ของวัดให้เข้ามาช่วยดำเนินการในส่วนที่เกี่ยวกับการเงิน บัญชี และการจัดการทรัพย์สิน พร้อมทั้งตรวจสอบความถูกต้องก่อนรายงานต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ อันเป็นกลไกสำคัญในการสร้างมาตรฐานและความโปร่งใสในการบริหารจัดการวัดทั่วประเทศ

นอกจากกฎหมายคณะสงฆ์แล้ว ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ยังมีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดสถานะของทรัพย์สินที่เกี่ยวข้องกับพระภิกษุเป็นการเฉพาะ โดยเฉพาะบทบัญญัติมาตรา 1622 และมาตรา 1623 ซึ่งวางหลักเกี่ยวกับทรัพย์สินของพระภิกษุในระหว่างสมณเพศและการตกทอดแห่งทรัพย์เมื่อมรณภาพ กล่าวคือ ทรัพย์สินที่พระภิกษุได้มาในระหว่างดำรงสมณเพศ เมื่อมรณภาพแล้วย่อมตกเป็นศาสนสมบัติของวัดที่เป็นภูมิลำเนา เว้นแต่จะได้จำหน่ายไปในระหว่างมีชีวิตหรือได้ทำพินัยกรรมไว้เป็นอย่างอื่น (พระครูปลัดภาณุวัฒน์ วฑฒนธมฺโม, 2564) ส่วนสิทธิในมรดกที่พระภิกษุมีอยู่เดิมในฐานะทายาทโดยธรรมนั้น แม้กฎหมายจะมิได้ตัดสิทธิออกโดยเด็ดขาด แต่กำหนดเงื่อนไขว่าพระภิกษุจะไม่อาจเรียกร้องเอาทรัพย์มรดกดังกล่าวได้ในระหว่างอยู่ในสมณเพศ เว้นแต่จะลาสิกขาออกมาใช้สิทธิภายในกำหนดอายุความ หรือมีข้อกำหนดเฉพาะไว้ในพินัยกรรม (พระมหาคำพันธ์ ปภากโร และคณะ, 2561)

หลักกฎหมายดังกล่าวสะท้อนเจตนารมณ์สำคัญของกฎหมายไทยที่มุ่งรักษาดุลยภาพระหว่างสิทธิส่วนบุคคลกับการธำรงรักษาทรัพย์สินของพระศาสนา กล่าวอีกนัยหนึ่ง กฎหมายมิได้มุ่งเพียงคุ้มครองทรัพย์สินในเชิงเอกชนเท่านั้น แต่ยังให้ความสำคัญกับการรักษาทรัพย์สินที่เกี่ยวข้องกับสถาบันศาสนาในฐานะสมบัติของส่วนรวม ซึ่งต้องได้รับการจัดการอย่างระมัดระวัง โปร่งใส และสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของผู้ถวายหรือผู้บริจาค

ดังนั้น การจัดการทรัพย์สินของวัดจึงเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยการบูรณาการกฎหมายหลายส่วนเข้าด้วยกัน ตั้งแต่กฎหมายคณะสงฆ์ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ไปจนถึงระเบียบและแนวปฏิบัติทางการเงินการบัญชี การลงทะเบียนทรัพย์สิน การแต่งตั้งบุคคลผู้รับผิดชอบ การจัดทำบัญชี และการจัดการสัญญาหรือทะเบียนผู้เช่าล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ การปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัดจึงมิใช่เพียงการทำให้ถูกต้องตามรูปแบบเท่านั้น หากยังเป็นเงื่อนไขสำคัญในการคุ้มครองศาสนสมบัติให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อวัด ชุมชน และพระพุทธศาสนา ตลอดจนช่วยธำรงไว้ซึ่งความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนในระยะยาว

พุทธนิติ : ธรรมาภิบาลในการจัดการศาสนสมบัติของวัด

หลักธรรมาภิบาลหรือการบริหารจัดการที่ดีเป็นแนวคิดสำคัญที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางทั้งในภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคสังคม เนื่องจากเป็นหลักการที่มุ่งให้การบริหารงานดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล สุจริต โปร่งใส ตรวจสอบได้ และมีความรับผิดชอบต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ตลอดจนยึดมั่นในคุณธรรม จริยธรรม และการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน หลักธรรมาภิบาลจึงมิได้เป็นเพียงหลักการเชิงบริหารเท่านั้น หากยังเป็นทั้งกระบวนการและเป้าหมายของการพัฒนาองค์กรและสังคมให้เกิดความเป็นธรรม ความสงบสุข และความยั่งยืน (ประมวล รุจนเสรี, 2542)

ในเชิงแนวคิด ธรรมาภิบาลสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคสังคม และประชาชน ในการร่วมกันกำกับดูแลและขับเคลื่อนกิจการสาธารณะให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ โปร่งใส ยุติธรรม และตรวจสอบได้ ทั้งยังเป็นฐานสำคัญของการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนและสังคม โดยเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการคิด ตัดสินใจ ดำเนินการ และรับผิดชอบต่อผลของการตัดสินใจร่วมกัน (ธีรยุทธ บุญมี, 2541) เมื่อพิจารณาในบริบทของวัด หลักธรรมาภิบาลจึงสามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นกรอบในการบริหารจัดการศาสนสมบัติ เงินอุดหนุน และเงินบริจาค เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อพระพุทธศาสนาและสาธารณชน

โดยทั่วไป หลักธรรมาภิบาลประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 6 ประการ ได้แก่

1. ความโปร่งใส (Transparency) หมายถึง การเปิดเผยข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานอย่างชัดเจนและตรวจสอบได้

2. ความซื่อสัตย์สุจริต (Honesty/Integrity) หมายถึง การปฏิบัติงานด้วยความตรงไปตรงมา ยึดมั่นในความถูกต้องและไม่แสวงหาประโยชน์โดยมิชอบ

3. ความรับผิดชอบ (Responsibility) หมายถึง การตระหนักและรับผิดชอบต่อหน้าที่ ผลการดำเนินงาน และผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อส่วนรวม

4. ความสามารถในการอธิบายหรือตอบคำถามได้ (Accountability) หมายถึง การสามารถชี้แจงเหตุผล กระบวนการ และผลของการตัดสินใจต่อผู้เกี่ยวข้องได้อย่างชัดเจน

5. หลักนิติธรรม (Rule of Law) หมายถึง การดำเนินงานภายใต้กรอบของกฎหมาย ระเบียบ และข้อบังคับอย่างเสมอภาคและไม่เลือกปฏิบัติ

6. หลักคุณธรรม (Morality) หมายถึง การยึดถือคุณงามความดี จริยธรรม และความเหมาะสมในการบริหารงาน

เมื่อประยุกต์หลักธรรมาภิบาลเข้ากับการจัดการศาสนสมบัติของวัด จะเห็นได้ว่าหลักการดังกล่าวมีความสอดคล้องอย่างใกล้ชิดกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และสามารถพัฒนาเป็นกรอบ “พุทธนิติ” ได้ กล่าวคือ เป็นการประสานหลักกฎหมายเข้ากับหลักธรรม เพื่อให้การบริหารจัดการทรัพย์สินของวัดเป็นไปอย่างถูกต้องทั้งในเชิงนิติศาสตร์และจริยธรรมทางศาสนา ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ความสอดคล้องระหว่างหลักธรรมาภิบาลสากลกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อการจัดการศาสนสมบัติของวัด

หลักธรรมาภิบาลสากล	หลักธรรมในพระพุทธศาสนา	การประยุกต์ใช้ในการจัดการวัด
ความโปร่งใส (Transparency)	สัจจะ	เปิดเผยบัญชีรายรับ–รายจ่ายและการใช้ทรัพย์สินของวัดต่อสาธารณะ
ความรับผิดชอบ (Responsibil-ity)	อัปปมาทะ	เจ้าอาวาสและไวยาวัจกรตรวจสอบการใช้ทรัพย์สินอย่างสม่ำเสมอ
หลักนิติธรรม/ความยุติธรรม (Rule of Law)	ธัมมาธิปไตย	การตัดสินใจด้านการเงินยึดหลักธรรมและกฎหมายมากกว่าผลประโยชน์ส่วนตน
ความซื่อสัตย์สุจริต (Integrity)	ศีล	ไม่ใช้ทรัพย์สินของวัดเพื่อประโยชน์ส่วนตน
การมีส่วนร่วม (Participation)	สังคหวัตถุ 4	เปิดโอกาสให้ชุมชนร่วมรับรู้ ตรวจสอบ และติดตามการใช้ทรัพย์สินของวัด

จากตารางที่ 1 จะเห็นได้ว่าแนวคิด “พุทธนิติ” มิได้หมายถึงเพียงการปฏิบัติตามข้อกฎหมายหรือระเบียบของทางราชการเท่านั้น หากยังหมายถึงการนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาเสริมสร้างคุณธรรมในการบริหารจัดการศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปอย่างโปร่งใส เป็นธรรม ตรวจสอบได้ และคำนึงถึง

ประโยชน์ส่วนรวม วัดจึงมิใช่เพียงสถานที่ประกอบศาสนกิจ หากแต่เป็นศูนย์กลางทางจิตใจ ศีลธรรม และความศรัทธาของประชาชนในชุมชน

ในบริบทดังกล่าว พระภิกษุ เจ้าอาวาส ไวยาวัจกร และผู้เกี่ยวข้องกับการจัดการศาสนสมบัติของวัดจึงควรตระหนักถึงบทบาทของตนในฐานะ “ผู้พิทักษ์ศาสนสมบัติ” ซึ่งมิได้มีหน้าที่เพียงดูแลทรัพย์สินในเชิงวัตถุเท่านั้น แต่ยังต้องรักษาศรัทธาของสาธารณชนควบคู่กันไปด้วย การบริหารงานที่ขาดความโปร่งใส ขาดการมีส่วนร่วม หรือขาดการยึดมั่นในหลักธรรมและกฎหมาย ย่อมส่งผลกระทบต่อความน่าเชื่อถือของวัดและพระพุทธศาสนาโดยรวม

เมื่อนำหลักธรรมาภิบาลมาปรับใช้กับการบริหารวัด อาจพิจารณาสังเคราะห์ให้เหมาะสมกับบริบทของพระพุทธศาสนาได้ 4 มิติสำคัญ ได้แก่

1. หลักคุณธรรมและนิติธรรม ซึ่งรวมการยึดมั่นในศีลธรรมและการปฏิบัติตามกฎหมายไว้ร่วมกัน
2. หลักความน่าเชื่อถือและความโปร่งใส ซึ่งครอบคลุมการเปิดเผยข้อมูลและความสามารถในการอธิบายชี้แจง
3. หลักความรับผิดชอบ ซึ่งเน้นการตระหนักในหน้าที่และผลกระทบต่อพระศาสนาและสาธารณชน
4. หลักการมีส่วนร่วม ซึ่งส่งเสริมให้ชุมชนและพุทธศาสนิกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการรับรู้ ติดตามและสนับสนุนการดำเนินงานของวัด

กล่าวโดยสรุป หลักธรรมาภิบาลสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการศาสนสมบัติของวัด เงินอุดหนุน และเงินทำบุญบริจาคได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะเมื่อบูรณาการร่วมกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในกรอบของพุทธนิติ การบริหารจัดการวัดจึงจะไม่เป็นเพียงการดำเนินงานให้ถูกต้องตามระเบียบเท่านั้น หากยังเป็นการบริหารด้วยคุณธรรม ความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบ และการมีส่วนร่วมของชุมชน อันจะนำไปสู่วัดที่มีความเข้มแข็ง เป็นที่ศรัทธาของประชาชน และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงยั่งยืนในสังคมไทยร่วมสมัย

สรุป

การจัดการศาสนสมบัติของวัดในสังคมไทยร่วมสมัยเป็นประเด็นที่มีความซับซ้อน ทั้งในมิติของกฎหมาย การบริหารจัดการ และความศรัทธาของสาธารณชน แม้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 จะกำหนดให้เจ้าอาวาสเป็นผู้มีหน้าที่รับผิดชอบหลักในการดูแลศาสนสมบัติของวัด แต่ในทางปฏิบัติยังปรากฏข้อจำกัดทั้งด้านรายละเอียดของกฎหมาย กลไกการกำกับติดตาม และระบบตรวจสอบที่ยังไม่ครอบคลุมเพียงพอ ส่งผลให้การบริหารจัดการทรัพย์สินของวัด ทั้งเงินบริจาค ที่ดิน และทรัพย์สินอื่นอาจเผชิญปัญหาความไม่โปร่งใสและบั่นทอนความเชื่อมั่นของประชาชนได้

ดังนั้น การนำหลักธรรมาภิบาลมาประยุกต์ใช้ในการจัดการศาสนสมบัติของวัดจึงเป็นแนวทางสำคัญในการยกระดับการบริหารจัดการจากการพึ่งพาตัวบุคคลไปสู่การมีระบบที่ชัดเจน โปร่งใส ตรวจสอบได้ และเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างเหมาะสม อันจะช่วยคุ้มครองเจตนารมณ์ของผู้ศรัทธา รักษาผลประโยชน์ของพระพุทธศาสนา และเสริมสร้างให้วัดสามารถดำรงบทบาทเป็นศูนย์กลางทางจิตใจและสังคมได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่จากบทความนี้ คือ “โมเดลบูรณาการพุทธนิติ–ธรรมาภิบาลในการจัดการศาสนสมบัติของวัด” ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดที่บูรณาการหลักกฎหมาย หลักพระธรรมวินัย และหลักธรรมาภิบาลเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ โดยมีองค์ประกอบหลัก ได้แก่ นิติธรรมเชิงพุทธ ความรับผิดชอบต่อศรัทธา และพลังการมีส่วนร่วม เพื่อใช้เป็นแนวทางในการบริหารจัดการศาสนสมบัติของวัดให้มีความโปร่งใส ตรวจสอบได้ คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม และนำไปสู่การเสริมสร้างความเชื่อมั่นของสาธารณชนต่อวัดและพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน

ภาพที่ 1 โมเดลบูรณาการพุทธนิติ–ธรรมาภิบาล
เพื่อการจัดการศาสนสมบัติของวัดอย่างโปร่งใสและยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

กฎกระทรวง การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด พ.ศ. 2564. (16 มิถุนายน 2564). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 138 ตอนที่ 40 ก.

กฤติน จันทร์สนธิมา. (2557). การบริหารจัดการศาสนสมบัติของวัดในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีเงินบริจาค. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ธีรยุทธ บุญมี. (2541). ธรรมรัฐแห่งชาติยุทธศาสตร์กู้หายนะประเทศไทย. สำนักพิมพ์สายธาร.

ประมวล รุจนเสรี. (2542). การบริหารการจัดการที่ดี. โรงพิมพ์อาสารักษาดินแดน.

พระครูปลัดภาณุวัฒน์ วฑฺฒธมฺโม. (2564). การทำพินัยกรรมเรื่องทรัพย์สินในทางพระพุทธศาสนา. วารสารวิชาการสถาบันพัฒนาพระวิทยากร, 4(2), 1–12.

พระมหาคำพันธ์ ปภากโร และคณะ. (2561). การจัดการที่ดินของวัดในพระพุทธศาสนา. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, 6(2), 595–605.

พระอุดมสิทธินายก และคณะ. (2560). การจัดการทรัพย์สินของพระพุทธศาสนา. วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์, 6(2) (ฉบับพิเศษ), 411–422.

สมศรี แก้วกิตติ และคณะ. (2564). รูปแบบการบริหารจัดการที่มีประสิทธิผลในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือกลาง. วารสารการบริหารนิติบุคคลและนวัตกรรมท้องถิ่น, 7(5), 181–195.